

Többes kötődésben

Vasagyi Mária: *Pokolkerék*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009

Néhány hónappal ezelőtt, a XX–XXI. század fordulópontján keletkezett vajdasági magyar történelmi (illetve annak egyes konstruktív elveit felhasználó áltörténelmi) regényt vizsgálva fogalmaztam meg azt az észrevételemet, hogy az – a magyarországi történelmi (fikciós) prózával ellentétben – nem érvényesíti a hagyományra való ráíródás, a hagyomány újraértelmezésének és -írásának törekvését; mi több, nem is létezik (pontosabban: a Gion-opus lezáródásával megszakadt) a mai térségi irodalomban az a történelmi narratíva, amelynek legfőbb eljárása a hagyományos értelemben vett történetformálás, a történelemről szóló „nagy ívű” elbeszélés, s amelynek ugyanakkor emlékezeti alapja a szövegtapasztalat, vagyis a meta- és intertextuális forrás. Amikor példaként Márton László, Háy János, Láng Zsolt, Szilágyi István vagy Darvasi László opusát hoztam fel, arra a regényvonulatra gondoltam, amely a történelmi tények és események garmadával operál, ugyanakkor ezek hitelességét, de különösen e hitelesség fontosságáról alkotott meggyőződéseinket a történelmi tér és idő irreálisba futtatásával oldja fel és teszi szükségtelemmé. Elhisszük az elbeszélte történetről, hogy megtörtént, vagy megtörténhetett volna, úgy volt vagy lehetett volna – s ehhez a történetelbeszélés ereje s nem a tényeknek való megfeleltethetősége elengedhetetlenül szükséges.

Az elmondottak fényében igazi meglepetésként hatott Vasagyi Mária *Pokolkerék* című regénye, amely hiteles történelmi tények, események és személyek felvonultatásával teremti meg a hagyományos értelemben vett (tehát tényeknek megfeleltethető) történelmi regény illúzióját, miközben mégis tökéletesen működik mögötte a történelmi háttérnarratívák valószerűségét imagináriussá és virtuálissá oldó fikció. Hogy a 18. század utolsó évtizedében kezdődtek a Ferenc-csatorna építésének munkálatai – tény, miként a magyar jakobinus mozgalom és leverésének eseményei, a Martynovics-összeesküvés tagjainak vérmézei kivégzése is történelmi tudásunk

része. Az is igaz, hogy a csatornát rabok, többnyire politikai elítéltek ásták ki – a szétvert jakobinus mozgalom és a vele összefüggő szabadkőművespáholyok letartóztatott hívei, sokan közöttük – miként a regényt alkotó fiktív napló írója és főhőse, Lothár is – rabláncra fűzött nemesemberek. Arról is van lejegyzett adat, hogy a munkálatok közben megpróbálták felhasználni a korabeli tudomány eredményeit (állítólag Kempelen Farkas hidraulikai újításait!), s minden vele kapcsolatos forrás beszámol a csatorna tervezőjének és főépítészének, Kiss Józsefnek (a regénybeli Inzsellérnek) korruptív eszközökkel történt leváltásáról. A történelmi regény – a hagyományos felfogások értelmében – a korviszonyok hiteles, az emberek sorsában tükröztetett kifejeződése. Vasagyi regénye még ezeknek a – hangsúlyozottan régi – elképzeléseknek is megfelel: nemcsak a vidéken élő emberek világába és életébe, a csatornaépítéshez fűződő, a korabeli társadalmi körülményeket kifejező viszonyaikba nyújt betekintést, de megteremti/reprodukálja a térség – Bácska – korabeli geográfiai sajátosságait, pl. a vízrajzát; megalkotja kvázi folklórját és rekonstruálja korabeli (XVIII. század végi) írott és beszélt nyelvét. De a képzelet „történelemalkotó” erejét mi sem bizonyítja jobban, minthogy ezeket s hatásuknak köszönhetően a naplót is valódikiént értjük és értelmezzük – éljük át. Vasagyi Mária *Pokolkerék* című regényével a történelemtől szóló beszéd a vajdasági magyar irodalomban új irányt vett tehát, s a korábban konstituálódott történelmi fikciós prózáétól eltérő kötődéseket mutat.

A vajdasági magyar irodalomban (mint térségi specifikum) kialakult a „csatornaregények”-nek egy kisebb vonulata, kezdve Molter Károly *Tibold Mártonjától* Majtényi Mihály két – eltérő esztétikai kvalitásokat mutató – művén át Bordás Győző *Fűzfasíp* és *Csukódó zsilipek* című művelődéstörténeti aspektusokat érvényesítő regényeiig, amelyek természetesen sem tematikai, sem poétikai szempontból nem képeznek egymásnak megfelelő narratívát, mégis, szerveződésük középpontját azonos térbeli motívum, a Ferenc-csatorna képezi. Ilyen értelemben jelölhetjük ki Vasagyi Mária új regénye helyét is e sorban – a műfajnak mint szellemi alakzatnak azt a sajátosságát is figyelembe véve természetesen, miszerint úgy illeszkedik sorokba és rendekbe, hogy rögvest el is tér tőlük, azaz módosít a korábbi konstrukciókon. A *Tibold Márton* elsősorban a csatorna partján élő etnikumok sorsközösségét látatja, a *Császár csatornája* a vidék adott korszakának (a csatornaásásnak mint az emberek sorsára kihatással levő eseménynek) történelmét a mese- és a legendaképződés folyamataival kapcsolja össze (az *Élő víz* egy – nem épp szerencsés korszak nem kifejezetten termékeny és haladó – ideológiája értelmében jelenti az előző regény újraíródását), míg Bordás említett két regénye várostörténeti regényként (is) értelmezhető.

Ehhez a *Pokolkerék* mint bonyolult műfaji-poétikai szövevény kapcsolódik. Szinte valamennyi, előzményként jelölt regény műfajkonstelláló elemei érvényesülnek benne, hogy szinte mindegyiktől jelentős módon különböznek is. A történelmi, napló- és szótárregény műfaji konstrukciójának egyaránt megfeleltethető alkotás; emellett a látomásos próza sajátosságainak megfelelően a képi jelenségek és alakzatok igen nagy számával él.

Vasagy a Ferenc-csatorna történetének, illetve a róla szóló kollektív emlékezetnek azokat a tartalmait emelte be az elbeszélésbe, amelyek a francia forradalommal és a magyar jakobinus mozgalommal kapcsolják össze. Történelmi tény, hogy a munka gyorsabb és olcsóbb előrehaladta érdekében megnyitották a – miként Majtényi regényében olvashatjuk – „kazamatákat”, amelyekben a forradalmárok sínylődtek, s hogy a körülmények, a rabok szabadulási-szökési vágya, illetve az olykor kezdetleges vagy kipróbálatlan technikai megoldások, pl. az ásógép (a Vasagyi-regényben: pokolkerék) számos emberéletet követelt. Történelmi források szólnak arról is, miszerint a térségben élő népek körében erős ellenállást, lázadást és babonás félelmet váltott ki a természet rendjét megbontó csatornaépítkezés, miként a nemesi és művelt rétegnek a vállalkozás sikerét megkérdőjelező magatartásáról, illetve az építkezést finanszírozó részvénytársaság berkein belül kiterjedt korrupcióról is – ami a csatornaépítő mérnök Kiss József igazságtalan leváltását és félreállítását eredményezte. A vele készített interjúban a szerző – a történelmi tudásra és a kollektív emlékezetre, illetve a vele kapcsolatos regényhagyományra való hagyatkozás helyett – inkább érzelmi indítatásokról („meghatotta a csatornát ásó rabok szenvedése”) beszélt regénye létrejöttét illetően. Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy a *Pokolkerék* – még ha hiányzik is belőle a tudatos reflektáltság – nagyon erősen kapcsolódik az említett történelmi elbeszéléshagyományhoz. S ebben akár az irodalmak alakulástörténeti kapcsolódásaira (egymástól függetlenül és ráhatás nélkül is „kitermelnek” azonos poétikai jelenségeket!) utaló žmegači tételt is felismerhetjük.

Hogy a tudatosan hagyományreflexív törekvések hiánya még nem jelent elbeszélésmintáktól való távolságot is Vasagyi prózájában, mi sem bizonyítja jobban, miszerint nemcsak a csatornaregények sorába, de az ún. tükörtechnikájú elbeszélések (pl. Ottlik Géza *Iskola a határon*) rendjéhez is illeszkedik, ugyanakkor ezekre (és semmilyen regényhagyományra) sem vonatkozik a műegészen belül utalás: a ma élő elbeszélő rekonstruálja és jegyzetekkel látja el (a fikció értelmében legalábbis!) a Lothár szépapának nevezett ős két évszázad múltán előkerült naplóját, majd magyarra fordítja az ugyancsak a családhoz tartozó francia professzor asszony, Freya Gutenberg segítségével a többnyelvű (magyar, szláv, német, latin, francia)

szövegegyütttest. Így a naplónak három írója is van, s közülük kettő (az elbeszélő és a professzor asszony) egyúttal az első befogadó, az újraalkotó olvasó szerepét is betölti. Miként Bébé olvassa és írja újra Medve naplóját, vagy Jadviga Ondrisét (később pedig Misu mindkettejüket).

A *Pokolkerék* intertextuális vonzatkörébe a *Fanni hagyományai* is beletartozik (sőt, az is lehet, ez a legfontosabb szövegközi vonzata!): műformája és szövegszerveződése (napló- és levélregény, két közreadója/primer befogadója is van) számos analógiát mutat. Még tematikai különbözőségük is csak első látszatra tűnik annak: Fanni, a vidéki kisasszony saját szerelmi (szenvedés)történetét veti papírra – története és naplója a halálával ér véget. Más indíttatású, de halállal végződő szenvedéstörténet Lothár naplója is: a felfokozott (szentimentális, intuitív, érzéki) világtér és -látás – miként Fannira – reá is kifejezetten jellemző. Nem csoda, hiszen kortársak. Vasagyi pontosan azt a korszakot jeleníti meg („képzi után”) regényében, amelyben a *Fanni hagyományai* íródott. Ha utána számolunk: majdnem éves egyezéseket figyelhetünk meg. Kármán regénye 1795-ben, az *Uránia* utolsó kötetében jelent meg. A Lothár-naplóban feltűnő első évszám ugyan 1797, de első bejegyzései arról szólnak, miszerint ott volt „a kivégzésen”, ami nem más, mint Martinovicsék 1795-ös vérmezei elveszejtése. Természetesen a *Fanni hagyományai*ban nincs lenyomata ezeknek az eseményeknek, annál több legenda fonódott Kármán alakja köré: szabadkőművespáholy tagja volt, s – noha ezt az újabb kutatások cáfolni látszanak – (főleg váratlan, rejtélyes halála okán) a jakobinus mozgalommal is összefüggésbe hozták. Különös szerelmi kapcsolata gróf Markovics Miklósnéval egyrészt a szentimentalizmus mint életforma tökéletes megtestesítőjévé teszi, másrészt – s ez a jakobinus arcélt elimináló újabb nézeteknek felel meg inkább – shelley-s jelenséggé avatja. A *Pokolkerék* Lothárja ezeket a XVIII. század végi magatartásmintákat szublimálja: személyében Vasagyi egy jellegzetes kortípust alkotott meg. (Vasagyi naplóregénye hatásában, befogadásának mikéntjében is reflektál Kármán alkotására. A *Fanni hagyományait* még a XIX. század harmincas éveiben is egy autentikus magyar író eredeti alkotásának vélték. A *Pokolkerék* zombori bemutatóján az volt az érzésem, csak azok nem hitték el Vasagyi Máriának, hogy tényleg szépapja, Lothár naplóját adta közre Freya Gutenberg professzor közreműködésével [mint Kármán József Fanni „hagyományai”-t T.-ai Józsi révén], akik professzionális értelemben foglalkoznak az irodalom létmódjával: a százból néhány ember.)

A *Pokolkerék* szótárregény (is), hiszen írója – miközben rekonstruál; de közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, „létrehoz” egy sajátos XVIII. század végi magyar nyelvet – az archaikus és többnyelvű regény-

nek megírja a szótárát is: a 83 oldalas regényszöveg mellett ez mintegy húsz oldalt kitevő szócikkanyagot jelent. A húszoldalnyi szótár külön elbeszélésmenetként értelmezhető. Nemcsak a szövegtörzsben előforduló régi, ismeretlen és idegen szavak magyarázatául szolgál, de egyes fogalmak, személyek és jelenségek teljes kistörténetek, önálló leírások létrejöttét indukálták, amelyek folyamatot alkotva a korszak történeti-művelődéstörténeti-kulturális viszonyairól „beszélnek”. Komolyabb nyelvtörténeti kutatások hiányában csak olvasmányélményeim alapján szerzett ismeretekre hagyatkozhatom: ennek révén tűnik úgy, miszerint a Vasagyi által teremtett XVIII. századi nyelv archaikusabb, mint Kármán autentikus magyar nyelve a század '90-es éveiben; inkább a két évtizeddel korábban keletkezett (illetve magyarra ültetett) késő barokk heroikus regények (*Cassandra-regény*, *Kártigám* etc.) nyelvét idézi. A XVIII. század végi magyar regényhagyományról általában – s nem teljes indokoltsággal – mint nem létezőről beszél(t) a(z) – romantikus alapokra épült – irodalomtörténet. Ennek igazságát nemcsak a modern irodalomtörténeti kutatások kérdőjelezték meg, de a legújabb kori magyar prózairodalom hagyománykezelése is. Márton László *Testvériség*-trilógiája pl. a *Kártigám* szövegvilágával folytat termékeny diskurzust – egyes vélemények szerint megalkotva művével a jelölt korszak hiányzó regényfolyamát. Vasagyi *Pokolkerék* című regénye – nyelve és formája révén is – beilleszthető a XVIII. század végi magyar regényirodalom újraalkotott és -írt alakulásrendjébe. (A regénybeli török származású Fodrász [Ali Aga fia, Kemal] egyértelműen Kártigám Ahmet fivérét [Ibrahim pasa töröknek nevelt fia] idézi be a képbe; miként maga az álnév/álruha, rejtélyes származás jelensége is a barokk heroikus regény sajátossága.)

Vasagyi Mária rendkívül szuggesztív módon alkotja meg a megjelenített történelmi korszak bácskai „vízrajzi térképét”; a Sáringának nevezett (ma is „szent folyó”-ként ismert) Mosztonga oly módon tematizálódik és metaforizálódik a csatornatörténet egyik jelentésszála mentén szerveződve, hogy a hozzá kapcsolódó csodakultusz (a regényben: „hol a Szent Szűz jára, mert ott sétála köztünk Istenfia Anyja” [13]) Hekaté sötétség-kultuszával szervesül. A feltehetően stimuláló erejű gyökerektől és növényektől (Hekaté növénye a mérgező hatású sisakvirág!) vizionáló Lothár előtt megjelennek az istennőhöz kapcsolódó lunáris jelképek, pl. Hekaté hintaja, kereke, kutyái etc. A két mítosz jelentései a csatornatörténetről alkotott legendákban csúsznak egybe: az új meder leomló partjában isteni büntetést vélnek felismerni a környéken élő emberek; a csatorna („Nagy Chenal”) isteni rendet megbolygató sátáni alkotmányként (Hekaté vizeként, Sztüx folyóként, Léthe vizeként) tudatosul bennük, mely a szent folyó pusztu-

lását eredményezi. A nevek metaforikus többletét érvényesíti a regényíró, amikor a folyó terebélyesedését névváltozással érzékelteti: a forrásánál még Sár, később Sáríként „ösmerszik meg” (17), majd „lőn” Sáring, később Sáringa, Saronga, s végül félelmetes, sötét vizüvé válva: Sarong lesz a neve. E kontextusban a Pokolkeréknek vagy Nagy Kerékműnek nevezett (sok balesetet okozó, emberéleteket követelő) ásógép ugyancsak Hekaté kereként értelmeződik.

A naplóban többször is említésre kerül egy festmény („Föstmény”), amelyen Hekaté veti szét fátylát a vidék felett, s amelyen a Nagy Kerékmű (a Rouage, Hekaté kereke) látható – a műszaki érzékkel megáldott Lothár előtt ez a kép jelenik meg, amikor az ásókerék kidolgozásán és tökéletesítésén fáradozik. A kép először egy kártyaparti tétjeként tűnik fel: a magát hajós Flávióinak bemutató raguzai herceg (a barokk történetmondás sajátosságai szellemében tehát ő is álarcot visel!) teszi fel tétül, amit hamismód a naplóíró Lothár nyer el tőle. A képhez anekdota fűződik: Korfunál hajótörést szenvedve a raguzai herceg ezen a táblaképen evickélve jut ki a szárazföldre. Az idő és a víz lemosta róla az írást, de néhány megmaradt töredék is fontos adatokkal szolgál: jól látszik rajta a dátum (1479; Leonardo pl. ebben az évben fejezi be az *Utolsó vacsorát*), a hely (Fiorenza), a cím egy része (Hekaté...) és a festő nevének töredéke (...rdo). Ezen a ponton úgy tűnik, nem sokat kell gondolkodnunk, mind az évszám, mind a hely egyértelműen a firenzei festőiskolára utal, ahova Leonardo is tartozott. Csak azonosítani kell(ene) a jelölt Hekaté-képet, tudván, hogy Leonardo da Vinci több azonos tematikájú rajzot is készített. A történet azonban tovább bonyolódik elbizonytalanítva az olvasót. Ugyane bejegyzésből ugyanis megtudjuk, hogy Lothár – megsajnálva Óbor Kúnót, Óborszentmihályi Óbor Liniusz hadrikáló és reá bízott fiát – újra kártyatétül teszi fel és szándékosan elveszíti. A Czobor-Óbor névanalógia egyértelmű, mi több, Vasagyi felhasználja regényében azt a Czobor-anekdotát is, miszerint Czobor József, a család híres gavallér, tékozló és utolsó sarja, aki pályázva a császár utáni első címre, örökösen vetélkedve Tarouca osztrák gróffal, egy alkalommal arra fogadott ezer aranyban, hogy melyikük jelenik meg drágább öltözetben az udvari bálon. Tarouca gróf (a regényben Lothár) arannyal átszótt bársony öltözetet öltött magára, s úgy tűnt, meg is nyeri a fogadást, amikor Czobor József (a regényben Óbor Kúnó) szétártta mentéjét (a regényben bundáját), s alatta láthatóvá vált, hogy a felbecsülhetetlen értékű festményből varratott magának mellényt (a regényben a bunda bélése készült belőle). De: a valóságban is megtörtént esetről tudjuk, hogy egy Correggio-festményről volt szó. S noha Correggio is festett Hekaté-témájú képeket, a regényben a festmény létrejöttéként jegyzett év-

ben (1497) mindössze négyesztendős lehetett. A talány és félreértés (Óbor Kúnót pl. egész családja halottnak hiszi; tetemét azonosítják) így válik egyik legfontosabb szervező elvévé a regénynek, miként hasonló szerepet tölt be a késő barokk heroikus regényben és a reá (is) íródó új, a XX–XXI. század fordulópontján konstituálódott magyar történelmi regényvonalat darabjaiban.

Vasagyai Mária *Pokolkerék* című regényét – (állítólagos) spontán keletkeztörténete ellenére is – az új magyar „barokk” regényvonalat (Márton László regényei mellett pl. Schein Gábor *Bolondok tornya* című verses elbeszélése tartozik ide) jelentős darabjaként azonosíthatjuk az általa és így megújuló vajdasági magyar irodalomban.

Sinkovics Ede: Xiaolai fröcsköl (részlet)

